

УДК 378.1.009.12:001.9

О.Ю. КРАСОВСЬКА, старший викладач
Дніпропетровського університету економіки та права

МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ

В статті розглянуто питання оцінки конкурентоспроможності національних систем вищої освіти та їх вплив на формування загальної конкурентоспроможності країн світу в умовах сучасної економіки знань.

В статье рассматриваются вопросы оценки конкурентоспособности национальных систем высшего образования и их влияние на формирование общей конкурентоспособности страны в условиях современной экономики знаний.

This article is devoted to the evaluation of the competitiveness of national higher education systems and their influence on the overall competitiveness of the country in a modern knowledge economy.

національна система вищої освіти, конкурентоспроможність країни, економіка знань, конкурентний аналіз

Освіту можна розглядати як процес удосконалення і розвитку людського капіталу. Для більшості розвинутих країн ухвалення концепції розвитку людського капіталу збіглося зі становленням нового постіндустріального суспільства і розвитком економіки знань, в якій основним продуктом стає інформація і знання. У цих країнах саме людський капітал став основним фактором прогресу, забезпечуючи до 75% виробництва і приросту національного доходу.

Наприклад, у США, які на цей час є безперечним світовим лідером у галузі науково-технічного прогресу, витрати на сферу освіти знаходяться в межах 7% від ВВП, тобто приблизно відповідають рівню витрат на оборону, а науково-технічний прогрес, за експертними оцінками, забезпечує більше 40% від загального приросту ВВП [1].

Конкурентоспроможність будь-якої країни залежить від її природного і людського потенціалу. При цьому багато держав переконливо довели, що навіть при бідності природного потенціалу можна бути серед передових. Отже, ключове значення має саме людський потенціал і, перш за все, освіта, ком-

петентність, творчі можливості людей і умови їх реалізації. Саме знання стають головним джерелом конкурентних переваг у ХХІ ст. При цьому навряд чи можна говорити про передові позиції освіти в країні, яка значно відстає від розвинутих країн за ефективністю економіки і рівнем життя.

Основні підходи до оцінки міжнародної конкурентоспроможності системи вищої освіти загалом і в цілому не відрізняються від базових принципів аналізу конкурентного середовища будь-якої іншої галузі економіки. Як відомо, в цьому випадку прийнято виділяти три рівні: внутрішнє середовище, зовнішнє мікросередовище і зовнішнє макросередовище. Ключові напрями аналізу конкурентного середовища світового ринку вищої освіти можна подати у вигляді таблиці (табл. 1).

У рамках аналізу внутрішнього середовища на першому місці оцінка освітньої послуги, що надається. Плата за навчання і вартість проживання в країні для іноземних студентів є важливим фактором конкурентоспроможності національної освітньої системи. Багато студентів з менш розвинутих країн хоті-

Таблиця 1

Ключові напрямки аналізу конкурентного середовища світового ринку вищої освіти

Внутрішнє середовище	Зовнішнє мікросередовище	Зовнішнє макросередовище
1. Аналіз освітньої послуги	1. Аналіз конкурентів на світовому ринку вищої освіти	1. Аналіз соціально-культурного розвитку суспільства
2. Аналіз внутрішньої інфраструктури	2. Аналіз споживачів освітньої послуги	2. Аналіз економічного розвитку суспільства
3. Аналіз викладацького складу	—	3. Аналіз географічних особливостей світового ринку вищої освіти
4. Аналіз іміджу системи вищої освіти країни	—	4. Загальна привабливість країн
5. Аналіз фінансування вищої освіти	—	—

ли б навчатися в країнах Західної Європи або Північної Америки. Проте рівень цін у цих державах нерідко є неподоланим бар'єром навіть за умови безкоштовної освіти або отримання освітнього гранту, що покриває плату за навчання. Тут також важливо оцінити наявність програм англійською мовою — це необхідна умова залучення іноземних студентів.

Стосовно аналізу внутрішньої інфраструктури, необхідно враховувати кількість ВНЗ у країні, їх наповнюваність студентами, рівень використання інформаційних технологій. У сучасних умовах доступність комп'ютерів та Інтернету є необхідною передумовою ефективного навчання студентів, зокрема іноземних, які не завжди можуть дозволити собі привезти комп'ютер на період навчання за кордоном. Одночасно не можна залишати без уваги і стан бібліотеки. Тут важлива наявність книг і журналів іноземними мовами за всіма основними напрямками навчання у ВНЗ.

Якість професорсько-викладацького складу є найважливішою складовою, що визначає конкурентні позиції не тільки окремої освітньої установи, а і системи вищої освіти країни. Аналіз іміджу приймаючої країни дозволяє точніше оцінити можливості залучення студентів з-за кордону. Оцінка фінансового стану дозволяє визначити основні джерела фінансування діяльності ВНЗ країни, зокрема аспектів, пов'язаних з його інтернаціоналізацією. У зв'язку з цим важливе значення має ступінь самостійності освітніх установ у питанні розподілу бюджетних коштів.

Аналіз зовнішнього середовища в загальному вигляді спрямований на те, щоб визначити місце системи вищої освіти країни на світовому ринку освіти, виявити можливості і загрози, які можуть вплинути на її конкурентоспроможність. Фактори зовнішнього мікросередовища в цілому досить стандартні:

1. *Конкуренти.* Потенційно конкурентами освітньої системи країни в рамках міжнародного ринку є всі системи вищої освіти інших країн-учасниць ринку. Проте кожному з них окремо необхідно звертати увагу саме на тих конкурентів, які пропонують схожі навчальні програми, мають порівняльні переваги і недоліки.

2. *Споживачі.* Потенційними споживачами освітньої послуги є абітурієнти і студенти всіх країн світу. У реальній ситуації, звичайно, акцент доцільно робити на найбільш перспективні напрями. Так, в Україні основний потік іноземних студентів іде до її вищих освітніх установ з країн СНД та Азії.

При аналізі зовнішнього середовища доцільно зупинитися на його макроекономічній складовій. Уточнимо, що зовнішнє макросередовище національної системи вищої освіти представлене сукупністю політичних, економічних, соціокультурних характеристик розвитку суспільства країни, які впливають на рішення іноземного студента при виборі місця проходження навчання. У ході аналізу соціально-культурних характеристик одним з початкових параметрів є мова. Дослідження показують [3], що

національна мова є важливою характеристикою, яка визначає вибір країни проходження навчання. У сучасних умовах, коли англійська мова фактично стала основною мовою міжкультурного спілкування, саме англомовні країни є основними постачальниками освітніх послуг у світі. Саме тому видається доцільною організація навчальних програм англійською мовою. Разом з тим не слід забувати, що за допомогою освіти відбувається розповсюдження національної культури, тому заняття мовою приймаючої країни повинні стати невід'ємною частиною навчання іноземного студента.

Терпимість до інших релігій і наявність конфліктів як на релігійному, так і на національно-расовому ґрунті, є важливим фактором при ухваленні іноземними студентами рішення про навчання в тій або іншій країні.

Статистика Організації економічного співробітництва і розвитку наочно свідчить, що у виборі місця навчання студенти часто віддають перевагу країнам з вищим рівнем економічного розвитку, ніж їх власні держави [2]. У зв'язку з цим у багатьох випадках країнам слід звернути увагу на залучення студентів з менш розвинутих країн.

Географічні і, зокрема, кліматичні умови значною мірою впливають на вибір країни навчання. Одним студентам приємніше проходити навчання в теплих країнах, іншим – у країнах з прохолодним кліматом. Тому при залученні іноземних студентів необхідно робити акцент на позитивних моментах, пов'язаних з кліматом місцевості.

Для багатьох студентів, що відправляються на навчання за кордон, іноземне стажування є можливістю для подорожей. Тому загальна туристична привабливість країни і наявність культурно-історичних пам'яток відіграють значущу роль. Завдання країни полягає в тому, щоб зробити ці визначні пам'ятки доступними для студентів.

Слід зазначити, що в сучасних умовах багато країн з метою підвищення конкурентоспроможності своїх систем вищої освіти закономірно прагнуть ви-

користуватися можливості інтернаціоналізації, в першу чергу шляхом залучення іноземних студентів. Глобальна конкуренція між державами у XXI ст. переходить у сферу освіти і науки, що набуває для економічного зростання і розвитку людського потенціалу стратегічного значення. Саме інтелектуальний освітній капітал визначатиме вектор і динаміку розвитку країн і їх конкурентоспроможність на світовій арені. У конкурентній боротьбі на світових ринках переможцями стануть країни, які будуть пропонувати нові, найбільш якісні продукти і послуги, що розробляються і проводяться кадрами з високою професійною підготовкою. Аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища показує, що у сфері вищої освіти, як і в будь-якій іншій, необхідно ретельно досліджувати свої внутрішні сильні і слабкі сторони, а також зовнішні умови функціонування.

Ми пропонуємо маркетинговий підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти, який ґрунтується на аналізі як кількісних, так і якісних характеристик ринку. Теоретичні основи маркетингового аналізу конкурентного середовища дозволили нам виділити групи показників конкурентоспроможності національних систем вищої освіти (табл. 2).

Вибір цих показників обґрунтований наявними доробками у сфері визначення конкурентоспроможності окремих галузей економіки, проведеними авторськими дослідженнями та наявною статистичною інформацією. Для уникнення суб'єктивізму, притаманного експертним оцінкам, пропонуємо використати рівні вагові коефіцієнти для всіх показників, окрім фінансових можливостей студентів, які мають найбільш вагомий вплив на вибір студентом країни для отримання вищої освіти. Крім того, важливою є оцінка ризику отримання освіти в певній країні. Ризики, насамперед, пов'язані з макроекономічною стабільністю країни-реципієнта. У цьому випадку ми пропонуємо коригувати оцінку міжнародної конкурентоспроможності на індекс макроекономічної стабільності

Показники міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти

Критерії оцінки	Показники (X_n)
Аналіз умов надання освітньої послуги	1. Плата за навчання та проживання іноземним студентом (X_1)
Аналіз внутрішньої інфраструктури	2. Кількість студентів у країні (X_2)
	3. Кількість ВНЗ у країні відносно кількості студентів (X_3)
Аналіз іміджу системи вищої освіти країни	4. Чисельність зайнятого населення в країні з вищою освітою (X_4)
	5. Динаміка зростання рівня оплати праці людей з вищою освітою (X_5)
Аналіз фінансування	6. Витрати на освіту, % від національного ВВП (X_6)
Аналіз споживачів освітньої послуги	7. Частка іноземних студентів у загальній чисельності студентів країни (X_7)
	8. Співвідношення експорту послуг вищої освіти з імпортом цих послуг (X_8)
Позиція щодо конкурентів	9. Сукупний результат ВНЗ країни за світовим рейтингом (Шанхайський рейтинг) (X_9)

країни, який розраховується Всесвітнім економічним форумом при оцінці конкурентоспроможності країни, і його вага складає 25%.

Загальна модель оцінки міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти має такий вигляд:

$$IC_{TE} = \sum X_n^x (1 - R), \quad (1)$$

де IC_{TE} – міжнародна конкурентоспроможність національної системи вищої освіти;

X_n – показники міжнародної конкурентоспроможності національної системи вищої освіти,

n – кількість показників, $n = 1, 2, 3, \dots$;

R – індекс макроекономічної стабільності ($R = \text{const}$).

Результати розрахунку міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти за деякими країнами світу наведено на рис. 1.

Запропонована методика оцінки міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти містить в собі масштабну інформаційну базу для розробки державних програм розвитку освітньої сфери, маркетингових стратегій навчальних закладів. Це інформація про основних конкурентів, тенденції світового ринку, внутрішні мотиви активізації міжнародної діяльності, роль експорту вищої освіти в загальному економічному розвитку країни (табл. 3).

Як бачимо, незважаючи на лідерство на світовому ринку, за наведеними розрахунками США займає 3-тє місце,

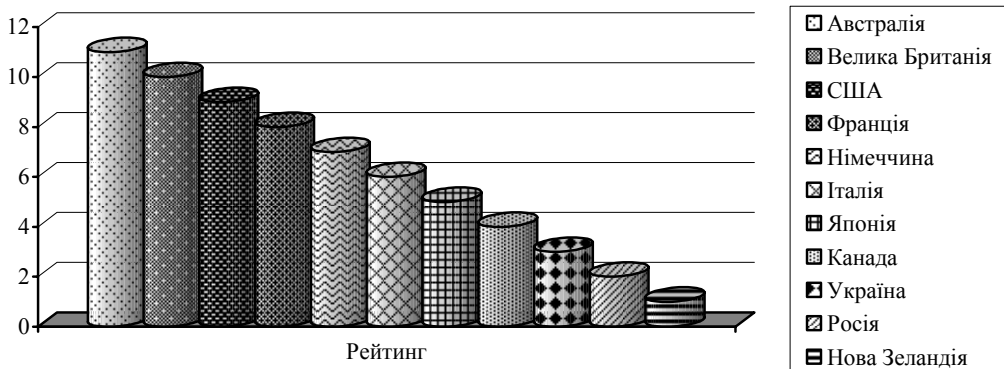

Рис. 1. Результати розрахунку міжнародної конкурентоспроможності національних систем вищої освіти

**Результати розрахунку міжнародної конкурентоспроможності національних систем
вищої освіти деяких країн світу (2007 р.)**

Показник	США	Велика Британія	Німеччина	Франція	Канада	Австралія	Японія	Італія	Нова Зеландія	Росія	Україна
Витрати на ВО, % від ВВП	0,029	0,013	0,011	0,013	0,027	0,016	0,015	0,009	0,015	0,008	0,005
Кількість студентів, % від чисельності населення	0,057	0,038	–	0,036	0,04	0,05	0,032	0,344	0,057	0,064	0,05
Кількість ВНЗ на 100000 населення, %	-0,367	–	0,42	0,26	-0,217	0,188	0,537	0,1	–	0,749	0,757
Частка іноземних студентів у загальній чисельності студентів, %	0,033	0,141	–	0,112	0,057	0,199	0,032	0,0242	0,171	0,008	0,011
Співвідношення експорту / імпорту послуг ВО, %	12,1	12,3	3,68	4,58	1,75	21,08	2,16	1,49	–	1,88	1,15
Чисельність зайнятого населення з ВО, %	0,833	0,878	0,855	0,835	0,829	0,848	0,8	0,802	0,838	–	0,931
Зростання заробітної плати працівників з ВО, %	1,72	1,57	1,62	1,5	1,4	1,31	–	1,55	1,21	–	1,13
Плата за навчання та проживання іноземним студентом, дол. США	-1,23	-1,35	-1,31	-1,3	-1,41	-1,35	-1,09	-1,34	-1,35	-1,64	-2,87
Рейтингування ВНЗ країни, % від ТОП-500 у Шанхайському рейтингу	0,332	0,084	0,082	0,046	0,044	0,034	0,066	0,04	0,01	0,004	0
Кількість населення, млн чол.	305,8	60,8	82,6	61,6	32,9	20,7	127,98	58,9	4,2	142,5	46,21
Міжнародна конкурентоспроможність	10,217	3,695	4,561	1,89	16,781	1,914	2,264	0,713	0,805	0,869	
Рейтинг	3	2	5	4	8	1	7	6	11	10	9

Розраховано за даними [2, 4–6].

а Австралія – 1-ше. Австралія має найбільший коефіцієнт покриття імпорту експортом послуг вищої освіти (21,08), що і вивело її на лідируючі позиції. Цікавим є те, що серед зазначених країн Україна займає 9-ту позицію, випереджаючи Нову Зеландію і Росію. Водночас це не є показовим, адже за деякими показниками відсутня інформація щодо Росії та Нової Зеландії. Плата за навчання та проживання іноземним студентом значно перевищує національний ВВП на душу населення. Крім того, відсутність українських вищих навчальних закладів у світовому Шанхайському рейтингу також не сприяє високому рівню міжнародної конкурентоспроможності вищої освіти України.

Проведене дослідження світового ринку вищої освіти дозволило виділити лідерів ринку та визначити місце України на цьому ринку (див. табл. 3). Разом із загальною оцінкою вважаємо за необхідне показати результати конкурентного аналізу у формі багатокутника, що дозволяє наочно відобразити проблемні зони в українській вищій освіті (табл. 4, рис. 2). У табл. 4 наведено бальні оцінки окремих складових конкурентного аналізу. Оцінки у балах отримано шляхом простого ранжування результатів за 11-бальною шкалою. Така шкала відповідає кількості аналізованих суб'єктів, і оцінки розподіляються таким чином: 11 балів отримує та країна, яка має найбільший результат за окремим показни-

Таблиця 4

Матриця результатів конкурентного аналізу деяких суб'єктів світового ринку вищої освіти

Показник	США	Велика Британія	Німеччина	Франція	Канада	Австралія	Японія	Італія	Нова Зеландія	Росія	Україна
Витрати на ВО, % від ВВП	11	7	6	7	10	9	8	5	8	4	3
Кількість студентів, % від чисельності населення	10	6	1	5	7	8	3	4	10	11	9
Кількість ВНЗ на 100000 населення, %	1	1	8	7	1	6	9	5	1	10	11
Частка іноземних студентів у загальній чисельності студентів, %	6	9	1	8	7	11	5	4	10	2	3
Співвідношення експорту / імпорту послуг ВО, %	9	10	7	8	4	11	6	3	1	5	2
Чисельність зайнятого населення з ВО, %	5	10	9	6	4	8	2	3	7	1	11
Зростання заробітної плати у працівників з ВО, %	11	9	10	7	6	5	1	8	4	1	3
Плата за навчання та проживання іноземним студентом, дол. США	10	6	8	9	5	6	11	7	6	4	3
Рейтингування ВНЗ країни, % від ТОП-500 у Шанхайському рейтингу	11	10	9	7	6	4	8	5	3	2	1

Розраховано за даними [2, 4–6].

ком, 1 бал отримує та країна, яка має найменший результат за відповідним показником. Переведення значень показників конкурентоспроможності в бали допомагає графічно відобразити результати аналізу.

Як видно з табл. 4, Україна за двома показниками займає перше місце – кількість ВНЗ на 100 тис. населення відповідає демографічним особливостям країни, а чисельність зайнятих з вищою освітою найбільша серед аналізованих країн. Водночас за такими важливими показниками, як співвідношення між експортом та імпортом послуг вищої освіти та присутністю українських ВНЗ у міжнародному рейтингу Україна займає останні місця. Разом з тим найближчий сусід України та основний конкурент для її системи вищої освіти – Росія – випереджає нашу державу за цими показниками.

США знову підтверджує звання лідера світового ринку послуг вищої освіти. Водночас Велика Британія та Німеччина значно програють США і знаходяться приблизно на однаковому рівні з Австралією та Японією, що свідчить про

зростання ролі цих країн на світовому ринку.

Важливо розглянути внутрішні макроекономічні проблеми країни, які не сприяють підвищенню конкурентоспроможності її системи вищої освіти (табл. 5).

З проведеного аналізу можна зробити висновки, що для України найбільшою проблемою є політична нестабільність у країні, для Росії – корупція, для США і Великої Британії – фінансові аспекти діяльності тощо. Аналіз дозволяє сформулювати уявлення про основні слабкі сторони державної політики конкурентів.

Разом з притаманними пропонованій методиці недоліками вона є ефективним інструментом аналізу результатів міжнародної активності вищих навчальних закладів країн світу.

Для аналізу як окремих суб'єктів, так і національної системи вищої освіти в цілому, необхідно використовувати сучасні інструменти маркетингу. Про деякі з них вже було згадано, а саме про конкурентний аналіз. Разом з ним доцільно використовувати такі стратегічні

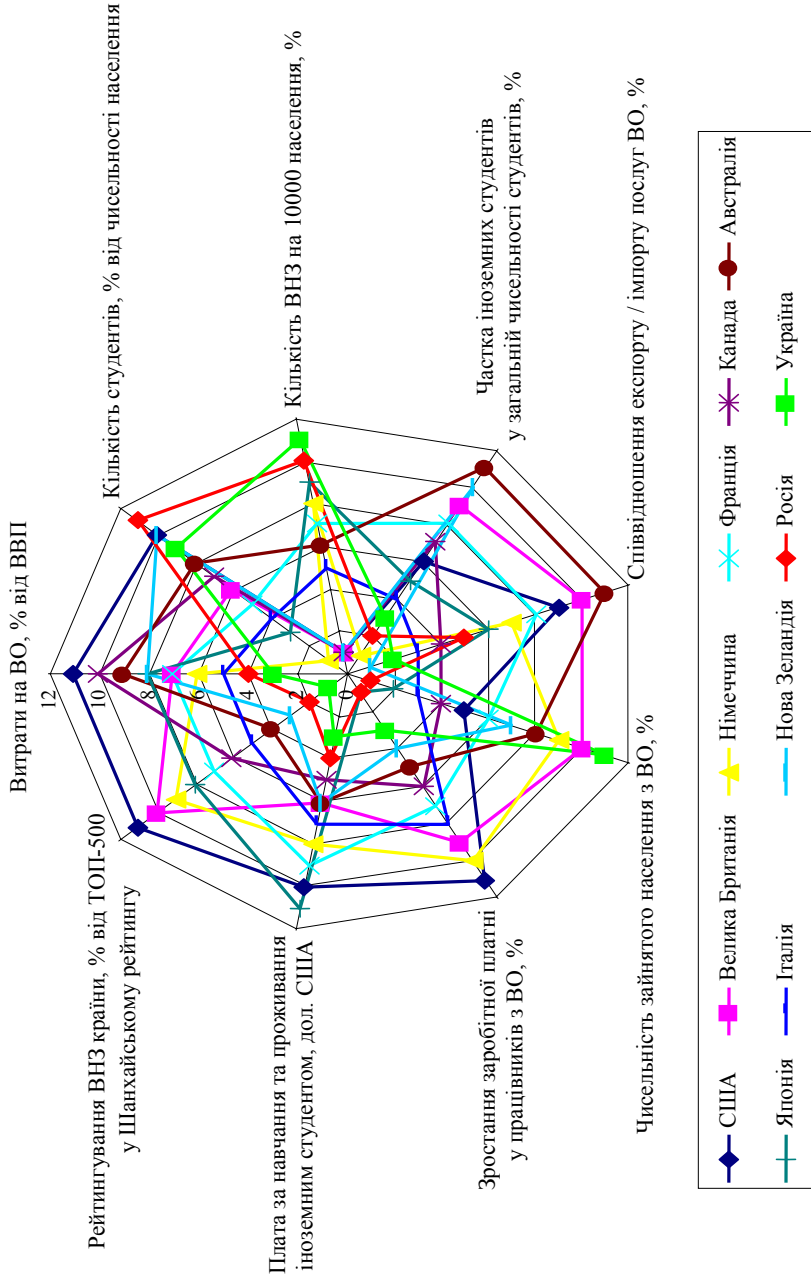

Рис. 2. Багатокутник міжнародної конкурентоспроможності систем вищої освіти деяких країн світу

Таблиця 5

Аналіз факторів внутрішнього макроекономічного середовища країн [6]

Фактор	США	Велика Британія	Німеччина	Франція	Канада	Австралія	Японія	Італія	Нова Зеландія	Росія	Україна
Політична нестабільність	4,3	10,6	6,6	1,7	4,7	4,0	16,0	2,6	4,4	1,7	16,5
Доступність кредитів	19,0	22,1	14,9	17,7	22,6	14,0	7,7	17,2	23,0	16,9	13,5
Корупція	2,7	0,3	0,1	1,2	0,0	0,1	0,2	4,6	0,0	19,0	10,3
Податкове регулювання	12,8	12,6	20,9	15,3	12,3	11,2	17,1	11,6	6,7	11,6	10,1
Державна нестабільність	1,1	0,6	0,6	0,5	0,1	1,2	9,0	0,8	0,2	1,4	9,8
Інфляція	7,9	1,7	0,9	2,3	1,2	2,9	0,9	1,1	3,0	8,7	8,4
Бюрократія	12,0	14,3	10,5	9,5	12,8	10,7	16,7	18,2	12,3	8,2	8,2
Обіг іноземної валюти	1,4	1,5	0,3	1,8	1,6	2,0	0,5	0,7	4,1	2,9	6,5
Податкові ставки	14,1	12,1	14,4	17,3	16,7	11,8	17,0	11,2	12,2	8,2	3,9
Обмеження трудових прав	3,9	5,5	19,6	23,4	13,3	15,8	8,1	11,1	8,1	1,4	3,4
Злочини, крадіжки	2,3	1,0	0,7	0,3	0,5	0,2	0,3	2,4	0,2	9,0	2,6
Бідність робочого класу	7,0	4,7	2,0	1,7	3,6	6,4	1,5	3,0	1,9	2,4	2,5
Освіта робочого класу	5,6	5,8	6,9	5,3	4,1	8,7	1,2	3,9	6,1	4,1	2,2
Суспільне здоров'я	2,2	0,3	0,0	0,3	0,6	0,5	0,3	0,5	0,0	0,9	1,2
Інфраструктура	3,5	6,7	1,6	1,7	6,0	10,5	3,6	11,0	18,0	3,6	1,0

інструменти аналізу, як: SWOT-аналіз, PEST-аналіз, кваліметрія. Ці інструменти дають можливість формалізувати наявні проблеми вищої освіти та можливості, які відкриває світовий ринок для ефективного розвитку досліджуваної системи.

Отже, створення сучасного механізму оцінки світового ринку послуг вищої освіти, базованого на достовірних і порівнюваних даних про досягнуті освітні результати, ступені їх відповідності світовому соціально-економічному розвитку та особистісних сподіваннях, є тим центральним елементом, який і забезпечить фундаментальні основи створення нової економіки – економіки знань.

Список використаної літератури

1. Глубинцев В.О. Философия науки / В.О. Глубинцев, А.А. Данцев,

В.С. Любченко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – С. 473.

2. Education at a Glance 2009 // www.oecd.org/dataoecd/32/34/43541373.pdf

3. Garam I. Advanced and unusual. Finland as seen by international students and trainees. Centre for Interantional Mobility CIMO / I. Garam. – 2003 // <http://www.cimo.fi>

4. GLOBAL EDUCATION DIGEST. Comparing Education Statistics Across the World. – 2008 // <http://www.uis.unesco.org>

5. Global Education Initiative // www.weforum.org

6. The Global Competitiveness Report 2009–2010. – World Economic Forum. – 2009 // www.weforum.org

Надійшло до редакції 2.02.2010